

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 18, No 1, Spring and Summer 2025
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.236743.1357>

Research Paper

Co-educational Schools in Iran: Establishment, Oppositions, and Dissolution

Amin Aryan-Rad

Assistant professor, Humanities Research Centre, Tehran, Iran, Email: a.aryanrad@rch.ac.ir

Received: 2024/09/08 PP 216-239 Accepted: 2024/10/28

Abstract

During the Pahlavi period, co-educational schools, which had previously been reserved for religious minorities, became public with the government's support. The clergy opposed the expansion of these schools in the 1940s. Despite these objections, which to some extent slowed down the expansion of co-educational schools, the expansion of co-educational schools continued in the following years. After the 1979 revolution, the plan to dissolve these schools was on the agenda. This study seeks to describe this issue using a historical method. The findings of the Study show that in the Pahlavi period, co-educational schools were established throughout the country to expand education among girls and improve the single-gender educational environment. From 1941-1953, religious authorities and clerics objected to these schools and demanded their closure. In response, the Pahlavi government also restricted these schools to some extent. However, in the following years, following the global trend and the expansion of rural schools, which required co-education, these schools were expanded. Even in the 1960s and 1970s, co-educational middle schools and high schools were established. With the outbreak of the 1979 Revolution, an attempt was made to dissolve co-educational schools under the government's general program to "Islamize" society, and after announcing such a plan in the first days, despite the objections of the parents of the students of these schools, these schools were dissolved in October 1979 in Tehran and the following year throughout the country, except in rural areas.

Keywords: Co-educational Schools, Education, Pahlavi, Islamic Republic, Clerics.

Citation: Aryan rad, Amin. 2025. *Co-educational Schools in Iran: Establishment, Oppositions, and Dissolution*. Journal of History of Iran, spring and summer, Vol 18, no 1, PP 216-239.

Copyright:©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

Co-educational schools in the Qajar period were dedicated to religious minorities. These schools became public in the early Pahlavi period with the government's support. During this period, to expand education among girls and, on the other hand, to improve the single-gender educational environment, co-educational schools were set up throughout the country. During this period, these schools were expanded by the global trend and the expansion of rural schools, which required co-educational. Since the 1940s, the clergy have expressed their opposition to such schools. In the ideological historiography of the Islamic Republic, these schools have been equated with prostitution (Rouhāni 1370, 187, 213) and nudity (Vāhed 1361, 33) or have spoken of "dozens of girls becoming pregnant in the toilets" of co-educational schools (Foulazādeh 1369, vol. 1, 221).

When the clergy came to power after the 1979 revolution, they began to try to dissolve Co-educational schools under the general program of Islamization of society, and after announcing such a plan in the first days, despite the objections of the parents of the students of these schools, they dissolved these schools in October 1979 in Tehran and the following year throughout the country, except in rural areas. The issue of this study is the background and reasons for the establishment of co-educational schools and their dissolution. The question of this study is what was the process of setting up and dissolving co-educational schools?

The importance of studying this issue lies in the fact that despite the universality of co-educational, at least at the elementary level, groups of the Islamic Republic of Iran still seek to implement this segregation at different levels of education, even in universities. In the 2000s and 2010s, they also protested against the mixing of universities (Kayhān, 20 Tīr 1390) or the holding of co-educational camps (Kayhān, 4 Āzar 1394; Kayhān, 2 Tīr 1395). In addition, the media of this movement publish news about the increase in interest in segregating gender in schools around the world (Kayhān, 5 Šahrivar 1396). Even during these years, they made unsuccessful attempts to segregate the gender of universities and establish single-sex universities due to "popular demands" (Jām-e-Jām, 31 kordād 1390; Resālat, 24 Esfand 1391; Resālat, 3 kordād 1389; Jām-e-Jām, 18 Tīr 1390; Kayhān, 25 kordād 1390).

Materials and Methods

The issue of this study is the background and reasons for the establishment

of co-educational schools and their dissolution. The question of this study is what was the process of setting up and dissolving co-educational schools? This study seeks to use the historical method of establishing and expanding these schools to describe the opposition of religious authorities and clerics in the Pahlavi period to these schools and finally their dissolution in urban areas at the beginning of the Islamic Republic period. The library method was used to collect the data for this study. The data for this study have been taken from official newspapers, books, and statistics.

Result and Discussion

The findings of this study show that in the Pahlavi era, to expand education among girls and, on the other hand, to improve the single-gender educational environment, co-educational schools were established throughout the country. From 1941-1953, religious authorities and clerics objected to these schools and demanded their closure. In the face of the Pahlavi regime, they also restricted these schools to some extent. However, in the following years, following the global trend and the expansion of rural schools, which required co-education, these schools were expanded. Even in the 1960s and 1970s, co-educational middle schools and high schools were established. With the outbreak of the 1979 Revolution, an attempt was made to dissolve co-educational schools under the general program of the government to “Islamize” society.

The announcement of such a program was followed by some objections and agreements during the first days. The opponents of the bill opposed the bill by writing letters and holding rallies, and pursued this demand for a long time. The Ayandegan and Kayhan newspapers reflected these objections, but with the closure of these newspapers in August 1979, the voices of the protesters were not echoed. However, the supporters of the government did not take any other action except to hold a rally in support of this plan and oppose co-educational schools. Despite the objections of the parents of the students of these schools, these schools were dissolved in October 1979 in Tehran and the following year throughout the country, except in rural areas.

However, the increasing population growth despite the migration of villagers to the cities, which for the first time brought the urban population to about 55 percent, led to an increase in the rural population in need of education. Therefore, the number of co-educational schools was only reduced, and the emerging revolutionary government itself was forced to expand these schools in rural areas, so that even in the 2000s and 2010s, there were reports of tens

of thousands of co-educational schools in all three phases in different rural and deprived parts of the country, especially in nomadic areas, which were sometimes formed in tents and capers. In these schools, due to the small number of students and the lack of educational space and staff, co-educational education continued.

Conclusions

Co-educational schools in Iran became public during the Pahlavi period with the government's support. During this period, to expand education among girls and, on the other hand, to improve the single-gender educational environment, co-educational schools were set up throughout the country. However, during the years 1941-1953, the government restricted these schools to some extent due to the opposition of religious authorities and clerics. However, following the global trend and the expansion of rural schools, which required co-educational, he expanded these schools in the following years. With the outbreak of the 1979 Revolution, an attempt was made to dissolve co-educational schools under the government's general program to "Islamize" society. The opponents of the bill opposed the bill by writing letters and holding rallies, and pursued this demand for a long time. However, the supporters of the government did not take any other action except to hold a rally in support of this plan and oppose co-educational schools. After the announcement of such a plan in the first days, despite the objections of the parents of the students of these schools, these schools were dissolved in October 1979 in Tehran and the following year throughout the country, except in rural areas. Despite the Islamic Republic's efforts to isolate the educational environment and "Islamize" schools, schools in rural and deprived areas remain co-educational. It seems that the initial measures and the current failed attempts to separate the schools were more of a try to impose the ideology of the state and demonstrate its power in urban and affluent areas. This issue was Significant in challenging the competing ideologies and lifestyles derived from the Pahlavi era in the early years.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۸، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۴۰۴
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.236743.1357>

مقاله پژوهشی

مدارس مختلط در ایران: راه‌اندازی، مخالفت‌ها و انحلال

امین آریان‌راد^{id}

استادیار پژوهشکده علوم انسانی، تهران، ایران. رایانامه: a.aryanrad@rch.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۳/۰۶/۱۸ صص ۲۱۶-۲۳۹ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۷

چکیده

در دوره پهلوی مدارس مختلط که پیشتر به اقلیت‌های مذهبی اختصاص داشت، با حمایت حکومت جنبه عمومی یافت. گسترش این مدارس از دهه ۱۳۲۰ با مخالفت روحانیان روبه‌رو شد. به‌رغم این مخالفت‌ها که تا حدودی برنامه گسترش مدارس مختلط را کند کرد، در سال‌های بعد روند فزاینده گسترش این مدارس ادامه یافت؛ تا آنکه در پی انقلاب ۱۳۵۷، برنامه انحلال این مدارس در دستور کار قرار گرفت. مسئله این پژوهش زمینه و علل راه‌اندازی مدارس مختلط و انحلال آنهاست. پرسش این پژوهش آن است که راه‌اندازی و انحلال مدارس مختلط چه روندی را طی کرد؟ از آنجا که تاکنون پژوهش تاریخی مستقلی در این زمینه انجام نشده، این پژوهش در پی آن است تا روند راه‌اندازی و گسترش این مدارس، مخالفت مراجع تقلید و روحانیون در دوره پهلوی با این مدارس و سرانجام انحلال آنها در آغاز دوره جمهوری اسلامی-جز در مناطق روستایی-را با استفاده از روش تاریخی مورد توصیف قرار دهد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در دوره پهلوی برای بسط آموزش در میان دختران و از دیگر سو بهسازی فضای آموزشی تک‌جنسیتی، مدارس مختلط در سراسر کشور راه‌اندازی شد. طی سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش. مراجع تقلید و روحانیون مخالفت‌هایی با این مدارس کردند و خواهان تعطیلی آنها شدند. در برابر، حکومت پهلوی نیز تا اندازه‌ای این مدارس را محدود کرد، اما در سال‌های بعد به تبعیت از رویه جهانی و نیز گسترش مدارس روستایی که مختلط بودن را ایجاب می‌کرد، این مدارس گسترش یافتند. حتی طی دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ مدارس راهنمایی و دبیرستان‌های مختلط نیز راه‌اندازی شد. با بروز انقلاب ۱۳۵۷ کوشش برای انحلال مدارس مختلط ذیل برنامه کلی حکومت در راستای «اسلامی» کردن جامعه، آغاز گردید و پس از اعلام چنین برنامه‌ای طی روزهای نخست، با وجود مخالفت‌های اولیای دانش‌آموزان این مدارس، از مهر ۱۳۵۸ در تهران و سال بعد در سراسر کشور، جز مناطق روستایی، این مدارس منحل اعلام شد.

واژه‌های کلیدی: مدارس مختلط، آموزش و پرورش، پهلوی، جمهوری اسلامی، روحانیان.

استناد: آریان‌راد، امین. ۱۴۰۴. مدارس مختلط در ایران: راه‌اندازی، مخالفت‌ها و انحلال، مجله تاریخ ایران، بهار و تابستان، سال ۱۸، شماره ۱، ۲۳۹-۲۱۶.

Copyright:©2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

مدارس مختلط در دوره قاجار به اقلیت‌های مذهبی اختصاص داشت. این مدارس در اوایل دوره پهلوی با حمایت دولت جنبه عمومی یافت. در این دوره، برای بسط آموزش در میان دختران و از دیگر سو بهسازی فضای آموزشی تک‌جنسیتی، مدارس مختلط در سراسر کشور راه‌اندازی شد. در این دوره به تبعیت از رویه جهانی و نیز گسترش مدارس روستایی که مختلط بودن را ایجاب می‌کرد، این مدارس گسترش یافتند. روحانیان از سال‌های دهه ۱۳۲۰ مخالفت خود را با این گونه مدارس ابراز کردند. در تاریخ‌نگاری ایدئولوژیک جمهوری اسلامی نیز این مدارس را معادل بی‌بندوباری و فحشا (روحانی، ۱۳۷۰: ۱۸۷، ۲۱۳) و برهنگی (واحد، ۱۳۶۱: ۳۳) دانسته شد و یا از «آبستن شدن ده‌ها دختر در توالت‌های» مدارس مختلط سخن گفته‌اند (فولادزاده، ۱۳۶۹: ۲۲۱/۱).

روحانیان با به دست گرفتن قدرت در پی انقلاب ۱۳۵۷، کوشش برای انحلال مدارس مختلط را ذیل برنامه کلی اسلامی کردن جامعه، آغاز کردند و پس از اعلام چنین برنامه‌ای طی روزهای نخست، با وجود مخالفت‌های اولیای دانش‌آموزان این مدارس، از مهر ۱۳۵۸ در تهران و سال بعد در سراسر کشور، جز مناطق روستایی، این مدارس را منحل کردند. مسئله این پژوهش زمینه و علل راه‌اندازی مدارس مختلط و انحلال آن است. پرسش این پژوهش آن است که راه‌اندازی و انحلال مدارس مختلط چه روندی را طی کرد؟

اهمیت مطالعه این مسئله در آن است که به‌رغم جهان‌شمول بودن آموزش مختلط دست‌کم در مقطع ابتدایی، گروه‌هایی از قدرتمداران حکومت جمهوری اسلامی همچنان در پی اجرای این تفکیک در سطوح مختلف آموزشی حتی در دانشگاه‌ها می‌باشند؛ چنان‌که در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ ش. نیز نسبت به مختلط بودن دانشگاه‌ها (کیهان، ۲۰ تیر ۱۳۹۰: شماره ۱۹۹۷۱، ص ۱۴) یا برگزاری اردوهای مختلط (کیهان، ۴ آذر ۱۳۹۴: شماره ۲۱۲۱۷، ص ۸؛ همان، ۲ تیر ۱۳۹۵: شماره ۲۱۳۷۴، ص ۸) اعتراض کردند. به علاوه رسانه‌های این جریان، اخباری مبنی بر افزایش علاقه به جداسازی جنسیتی مدارس در جهان منتشر کردند (همان، ۵ شهریور ۱۳۹۶: شماره ۲۱۷۰۷، ص ۲). حتی در همین سال‌ها کوشش‌های نافرجامی برای تفکیک جنسیتی دانشگاه‌ها و راه‌اندازی دانشگاه‌های تک‌جنسیتی به سبب «مطالبه مردمی» کردند (جام جم، ۳۱ خرداد ۱۳۹۰: شماره ۳۱۵۸، ص ۱۷؛ همان، ۱۸ تیر ۱۳۹۰: شماره ۳۱۷۲: ص ۱۷؛ رسالت، ۲۴ اسفند ۱۳۹۱: شماره ۷۷۸۳، ص ۲؛ همان، ۳ خرداد ۱۳۸۹: شماره ۶۹۹۲، ص ۲۴؛ کیهان، ۲۵ خرداد ۱۳۹۰: شماره ۱۹۹۵۱، ص ۱۳).

با توجه به اینکه تاکنون پژوهشی تاریخی در این زمینه انجام نشده، این پژوهش در پی آن است تا با

استفاده از روش تاریخی روند راه‌اندازی و گسترش این مدارس، مخالفت مراجع تقلید و روحانیون در دوره پهلوی با این مدارس و سرانجام انحلال آنها در نقاط شهری در آغاز دوره جمهوری اسلامی را توصیف کند.

راه‌اندازی مدارس مختلط در دوره پهلوی و مخالفت روحانیان با آن

پیشینه مدارس مختلط در ایران، به پیش از دوره پهلوی و به مدارس اقلیت‌های دینی بازمی‌گردد؛ چنان‌که در سال ۱۳۰۹ ق/ ۱۸۹۲ م. به علت مشکلات مالی مدرسه مرکزی و مدرسه دختران ارامنه با هم ادغام شدند تا هم بودجه مدرسه تکافو کند و هم سطح معلومات دختران و پسران برابر شود (معمدی، ۱۳۸۶: ۱۹). حتی پیش از دوره پهلوی و مشروطه، مکتب‌های مختلط نیز وجود داشت (آموزش و پرورش، مهر ۱۳۲۸: شماره ۱، ص ۴۹). در آغاز دوره پهلوی در سال ۱۳۰۵ ش. از یک مدرسه مختلط در آذربایجان یاد شده است (آموزش و پرورش، آذر ۱۳۵۲: شماره ۳، ص ۱۸۴). در سال ۱۳۰۶ ش. نیز خبری از تشکیل مدرسه مختلط دولتی توسط وزارت معارف (فرهنگ بعدی) در دسترس است (اسنادی از مدارس ایرانی در خارج و مدارسی خارجی در ایران، ۱۳۸۷: ۲۱۰). بنابراین به نظر می‌رسد تا پیش از آغاز حکومت تجددخواه پهلوی، صرفاً شمار معدودی مدرسه و مکتب مختلط در ایران وجود داشته است. گویا رشد مدارس مختلط از دوره رضاشاه پهلوی، به زمانی پس از سال ۱۳۱۴ ش. مربوط می‌شود. در ۲۵ آذر همین سال اداره تعلیمات ولایات وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، طی متحدالمالی (بخشنامه) به شهرستان‌ها، ضمن اشاره به اینکه «سالیان دراز طبقه نِسوان که نصف اهالی مملکت را تشکیل می‌دهند، در نتیجه جهل و نادانی از شاهراه علم و معرفت دور مانده و اسیر دست خرافات و اوهام می‌باشند»، برای اینکه «طبقه نِسوان که مادران رجال فردا هستند، مانند زنان سایر ممالک متمدنه از برکات علم و دانش و تمدن و تربیت برخوردار شوند»، «پروگرامی» را تهیه کرد که در ماده نخست آمده بود: «نسبت به اطفال خردسال از هذه السنه در نظر گرفته شده که مدارس ابتدایی مختلطی در تمام مملکت به نام کودکانستان تشکیل گردد که در آنجا نوباوگان کشور از پسر و دختر تابع یک دستور واحد تربیت شده و از فواید علم برادران و خواهران علی‌السویه بهره‌مند شوند. در این باب دستور مقتضی و مفصل سابقاً داده شده است و باید از همان قرار رفتار و سعی نمایید که به‌تدریج تمام مدارس ابتدایی به صورت مختلط تشکیل و در تحت تعلیم آموزگاران اناث اداره شوند». گویا تنظیم‌کنندگان چنین برنامه‌هایی معتقد بودند که با اجرای آن «مردان به حجب و حیا و معقولیت قهراً عادت می‌نمایند و از خشونت و بی‌ادبی که لازمه طبع آنان است می‌کاهد». فایده چنین برنامه‌ای برای زنان نیز آن بود که «از حجب و کمرویی که غالباً منتهی به ضعف نفس مذموم است، کاسته می‌شود» (خشونت و فرهنگ،

(۱۳۷۱: ۲، ۳).

در راستای اجرای برنامه گسترش سواد به ویژه در میان دختران، راه اندازی مدارس مختلط از دوره رضاشاه در دستور کار قرار گرفت. بر همین اساس، در سال ۱۳۱۹ ش. هفت دبستان مختلط در تهران تأسیس شد (آموزش و پرورش، شهرپور و مهر ۱۳۱۹: شماره ۶ و ۷، ص ۱۱۲). در سبزوار، همدان، بروجن، فهرج، باغبادران، شهرکرد، ملایر، سنقر، هرسین، کنگاور، شاه آباد، عیلام (ایلام)، گیلان (غرب)، مهران، قصرشیرین، شیراز، نیریز، آاده، لار، جهرم، فسا، اصطهبانات، داراب، ابرقوه، یزد، اهواز، آبادان، مسجدسلیمان، بهبهان، شوشتر، دزفول، رامهرمز، اندیمشک، بوشهر، ساری، آمل، بابل، شاهی (قائم شهر کنونی) و نکا نیز مدارس مختلط تأسیس شد (آموزش و پرورش، مرداد ۱۳۱۹: شماره ۵، ۶۵-۶۹). به هر روی، در دوره رضاشاه پهلوی آموزش مختلط به دبستان ها محدود ماند که در آنجا پسران و دختران تا ده سالگی می توانستند یک جا درس بخوانند. علاوه بر آن، با توجه به اینکه مقرر شده بود زنان آموزگاران این مدارس باشند، از سال ۱۳۱۴ ش. ورود دختران دانشجو به دانشسرای عالی پسران مجاز شد (صدیق، ۱۳۳۲: ۶۰۲).

روند رشد مدارس مختلط در دوره محمدرضاشاه پهلوی شتابان بود. تنها استثناء در این میان سال های دهه ۱۳۲۰ ش. است که حکومت برای بهره بردن از کمک روحانیان بر ضد نیروهای سیاسی نوظهور، درصدد کسب رضایت آنها برآمد و در پاسخ به انتقادات آنها از مدارس مختلط، درصدد کاهش شمار این مدارس برآمد. در گفتار بعدی به این موضوع پرداخته خواهد شد. به رغم وعده های حکومت پهلوی به روحانیان برای کاهش مدارس مختلط، شمار این مدارس در دهه ۱۳۳۰ قابل توجه باقی ماند؛ چنان که بنا بر آماري در خرداد ۱۳۳۵، ۱۶۲۶ دبستان دولتي و ۳۴ مدرسه ملي مختلط در کنار ۳۸۶۷ مدرسه پسرانه و ۸۷۶ مدرسه دخترانه وجود داشت (الول ساتن، ۱۳۳۷: ۳۶۴، پانویس ۱). در اواخر این دهه، به اقرار محمدرضاشاه پهلوی حدود یک چهارم دبستان های دولتي مختلط بود؛ گرچه به گفته او، در این زمان در قسمت متوسطه کلاس های مختلط چندان معمول نبود (پهلوی، [بی تا]: ۳۴۳، ۳۴۴). در دهه های بعد، شمار مدارس مختلط حتی در مقطع های راهنمایی و دبیرستان به طرزي شتابان افزایش یافت؛ چنان که مقایسه سال تحصیلی ۱۳۴۹-۱۳۵۰ با سال تحصیلی ۱۳۵۶-۱۳۵۷ نشان می دهد که طی این مدت مدارس تفکیکی دخترانه و پسرانه با روند ۰/۴٪ و ۰/۹٪ رو به کاهش و مدارس مختلط با روند ۱۸/۵٪ رو به افزایش نهاد. در این سال ها سیصد مدرسه مستقل پسرانه به مدرسه مختلط تبدیل شد (اطلاعات، ۲۵ مهر ۱۳۶۶: شماره ۱۸۲۹۸، ص ۶)؛ یعنی درصد مدارس مختلط پسرانه نسبت به کل مدارس از ۳۲/۹٪ در سال ۱۳۴۹-۱۳۵۰ به ۱۸/۹٪ در سال ۱۳۵۶-۱۳۵۷ و مدارس دخترانه در همین مدت از ۱۶/۳٪ به ۹/۷٪ کاهش یافت. بدین ترتیب، در این بازه زمانی در مجموع درصد مدارس مختلط از ۵۰/۸٪ به

۷۱/۴٪ افزایش یافت؛ یعنی در سال ۱۳۵۷ فقط ۲۸/۶ درصد کل مدارس، مدارس تفکیک‌شدهٔ دخترانه و پسرانه بود (اطلاعات، ۲۷ مهر ۱۳۶۶: شمارهٔ ۱۸۳۰۰، ص ۷).

جدول شمارهٔ ۱. مقایسهٔ درصد مدارس (پسرانه، دخترانه و مختلط) به کل مدارس در دو سال تحصیلی ۱۳۴۹-۱۳۵۰ و ۱۳۵۶-۱۳۵۷ (همان جا)

سال تحصیلی	۱۳۵۰-۱۳۴۹	۱۳۵۷-۱۳۵۶
درصد مدارس پسرانه نسبت به کل مدارس	۳۲/۹٪	۱۸/۹٪
درصد مدارس پسرانه نسبت به کل مدارس	۱۶/۳٪	۹/۷٪
درصد مدارس مختلط نسبت به کل مدارس	۵۰/۸٪	۷۱/۴٪

در دورهٔ پهلوی، هدف حکومت پهلوی از راه‌اندازی مدارس مختلط، رفع مشکل کمبود معلم و مدرسه (اطلاعات، ۲۵ مهر ۱۳۶۶: شمارهٔ ۱۸۲۹۸، ص ۶) به‌ویژه در مناطق روستایی بود؛ چه اینکه عمدهٔ جمعیت ایران در مناطق روستایی سکونت داشتند و پراکندگی جمعیت در مناطق روستایی، امکان راه‌اندازی مدارس جداگانه برای پسران و دختران را محدود می‌کرد؛ چنان‌که بنا بر آمارها، در سال ۱۳۳۵ ش. از ۱۸۹۵۴۷۰۴ تن کل جمعیت کشور، ۱۳۰۰۱۱۱۴ تن (۶۸،۵ درصد) (مرکز آمار ایران، [بی‌تا]: ۴۷، ۴۸، ۵۰)، در سال ۱۳۴۵ ش. از ۲۵۷۸۸۷۲۲ تن کل جمعیت کشور ۱۵۹۹۴۴۷۶ تن (۶۲،۲٪) در روستا (مرکز آمار ایران، ۱۳۵۱: ۴۸، ۵۱، ۵۲) و در سال ۱۳۵۵ از مجموع ۳۳۵۹۱۸۷۵ تن جمعیت کشور، ۱۷۸۷۶۵۳۷ تن در روستا (۵۳،۲٪) (مرکز آمار ایران، ۲۵۳۶: ۴۹) زندگی میکردند. پراکندگی جمعیت در این نقاط، کمبود فضا و کادر آموزشی، زمینه‌ساز راه‌اندازی مدارس مختلط در این نقاط بود.

جدول شمارهٔ ۲. مقایسهٔ شمار مدارس و دانش‌آموزان در مناطق شهری و روستایی در دو سال تحصیلی ۱۳۴۹-۱۳۵۰ و ۱۳۵۶-۱۳۵۷ (اطلاعات، ۲۷ مهر ۱۳۶۶: شمارهٔ ۱۸۳۰۰، ص ۷)

منطقه		سال تحصیلی	
		۱۳۵۰-۱۳۴۹	۱۳۵۷-۱۳۵۶
شهر	دانش‌آموز	۱۸۳۱۷۱۶	۲۳۲۱۱۴۳
	مدرسه	۴۴۵۳	۵۰۹۱
روستا	دانش‌آموز	۱۱۷۱۱۴۲	۱۹۹۳۲۷۲
	مدرسه	۱۰۷۴۹	۱۹۷۲۳
جمع	دانش‌آموز	۳۰۰۲۸۵۸	۴۳۱۴۴۱۵
	مدرسه	۱۵۲۰۲	۲۴۸۱۴

ایجاد تحولی در روابط و نگرش دو جنس نسبت به یکدیگر نیز مزید بر علت بود. در شرایطی که در اوایل دهه ۱۳۲۰ ش. در برخی نقاط کشور که روابط دختران و پسران به شدت محدود بود، فقدان این مدارس مانع از آن بود که «پسران و دختران با هم آمیزش و معاشرت داشته باشند، کمتر واقع می‌شد که دختر و پسری از اخلاق و کردار یکدیگر آشنایی داشته باشند؛ حتی ممکن بود از قیافه و طرز رفتار یکدیگر نیز بی‌خبر باشند» (باور، ۱۳۲۴: ۳۹). از سوی دیگر، تصحیح تصورات نادرست دو جنس از یکدیگر عامل دیگری بود؛ چنان که نویسنده‌ای در سال ۱۳۲۹ ش. نوشت: «پسران کوچک از روی زودباوری و ساده‌لوحی خود را موجودی کامل پنداشته و تصور می‌نمایند فردی تمام‌عیار شده‌اند، در خودستایی و فخر بر دختران مبالغه می‌کنند و می‌پندارند خداوند ایشان را بسی والاتر و ارجمندتر از دختران آفریده. بدیهی است دختران هم به طنازی و رعنائی مغرورند و عجب و گردنفرازی آنان را نمی‌پذیرند». عدم تصحیح چنین نگرش‌هایی در شرایطی که زمینه برای حضور زنان در اجتماع فراهم شده بود، می‌توانست «اضطرابی توأم با حسادت در باطن مردان ایجاد کند که گاهگاه آثار آن به صورت تظاهرات سبعانه‌ای جلوه‌گر می‌شود و این رقابت و هم‌چشمی گاه چنان شدت می‌یابد که جای صلح و آشتی باقی نمی‌گذارد». درحالی که «اگر دختران و پسران از اوان کودکی به روحيات و اخلاق یکدیگر وقوف و آگاهی یابند و مزایای اعتماد به یکدیگر را درک کنند، می‌توان اطمینان داشت که بیشتر این مشکلات خود به خود بدون مواجهه با پیش‌آمدهای بد از میان برداشته می‌شود» (آموزش و پرورش، فروردین ۱۳۲۹: ش ۷، ۵۸-۵۹). در سال ۱۳۵۱ ش. نیز دکتر غلامرضا کیانپور -استاندار اصفهان- که در بازدید از بخش خور، در مدرسه راهنمایی دختران و پسران را توأمان دیدند. اظهار داشتند سعی گردد که مدارس مختلط تشکیل گردد (امروز هم‌شاگردی‌اند و فردا همسرند) (تقوی، ۱۳۵۱: ۱۱۹). گرچه گزارشی از سال ۱۳۳۷ حاکی از آن است که «در مدارس مختلط دوشیزگان همیشه سعی دارند که با دختران همسن و هم‌کلاس خود معاشرت و گفتگو نمایند و پسران هم با همجنسان خویش آمد و شد می‌کنند» (آموزش و پرورش، خرداد ۱۳۳۷: شماره ۹، ص ۴۴).

افزون بر این، حکومت پهلوی در این زمینه به شرایط منطقه خاورمیانه و غرب نیز توجه داشت. گزارش‌های این سال‌ها حاکی از آن است که در کشورهای عرب «تعلیم مختلط در مدارس ابتدایی محدود و در متوسطه نادر و در مدارس عالی معمول است» (آموزش و پرورش، خرداد ۱۳۲۹: ش ۹، ۵۶). در اتحاد جماهیر شوروی، آموزش در اغلب دبستان‌های هفت ساله مختلط است (آموزش و پرورش، مهر ۱۳۲۳: ش ۷، ص ۳۸۰). «تقریباً تمام مدارس ممالک متحده آمریکا مختلط است» (آموزش و پرورش، فروردین ۱۳۳۶: شماره ۱، ص ۳۳). در انگلستان بیشتر دبستان‌ها و دبیرستان‌های جدید و بخش مهمی از هنرستان‌های صنعتی (آموزش و پرورش، فروردین ۱۳۲۶: شماره ۱، ص ۵۶؛ همان، اسفند ۱۳۵۲: شماره

۶، صص ۳۶۵، ۳۶۶) و در سوییس، مدارس ابتدایی و دبیرستان‌ها مختلط بود (آموزش و پرورش، دی ۱۳۴۳: شماره ۸، ص ۷؛ همان، بهمن ۱۳۴۳: شماره ۹، صص ۱۹-۲۴). در دانمارک مدارس بزرگسالان «مختلط و در بعضی که نفوذ مذهب زیاد است دانش‌آموزان دختر و پسر در ادوار مختلف شرکت می‌کنند و در سایر مدارس با هم هستند» (آموزش و پرورش، مهر ۱۳۴۳: شماره ۵، ص ۴۳). بر پایه گزارش سازمان یونسکو در اوایل دهه ۱۹۶۰ م/۱۳۴۰ ش، از ۱۱۸ کشوری که درباره آنها تحقیق شد، فقط در ۳۶ کشور مدارس تفکیک جنسیتی شده بود، ۴۷ کشور صرفاً دارای مدارس مختلط بودند و ۳۵ کشور دیگر دارای هر دو نوع مدارس تفکیک‌شده و مختلط بودند (علویون، ۱۳۸۱: ۶۲). از همین رو، در اواخر دهه ۱۳۳۰ محمدرضاشاه پهلوی که برنامه‌های آموزشی غرب و آمریکا را الگو قرار داده بود (پهلوی، [بی‌تا]: ۳۵۱)، با افتخار از مختلط بودن دبستان‌های دولتی سخن گفت (همان، ۳۴۳، ۳۴۴). او از تمایل خود برای تأسیس دانشسراهای مختلط سخن گفت و یکی از فواید چنین دانشسراهایی را آن دانست که «برای زن و مرد جوان فرصت آشنایی و شناختن اخلاق یکدیگر فراهم می‌شود و اگر این آشنایی‌ها منجر به ازدواج گردد، زن و شوی می‌توانند در دبیرستان‌هایی که در قراء دوردست تشکیل می‌شود، دوش به دوش هم به کار تعلیم نوآموزان بپردازند» (همان، ۳۴۴).

گرچه برنامه حکومت پهلوی برای راه‌اندازی مدارس مختلط از دوره رضاشاه آغاز شد، روحانیان که یارای مخالفت با او را نداشتند، در زمان حکومت او مخالفتی نشان ندادند، اما آنها به عنوان پاسداران مذهب سنتی که مخالف «اختلاط» دختران و پسران بودند و آن را برابر با بسط «فساد و فحشا» می‌دانستند، در فضای پس از شهریور ۱۳۲۰ مخالفت خود را ابراز کردند؛ چنان که در ۱۴ مرداد ۱۳۲۲ آیت‌الله حسین قمی که از تبعید در عراق راهی ایران شده بود (منظورالاجداد، ۱۳۷۹: ۲۶۴، ۲۶۵)، از مشهد تلگرافی به علی سهیلی نخست‌وزیر مخابره کرد. گفتنی است که در اواخر سال ۱۳۲۱ سهیلی که به تازگی بر سر کار آمده بود، وعده داده بود کلاس‌های مختلط مدارس دولتی را برمی‌چیند (آبراهامیان، ۱۳۸۴: ۲۲۶). به هر روی، قمی از سهیلی درخواست کرد «مصلح عامه» را رعایت کند. از جمله مصالح عامه که قمی به سهیلی یادآور شد «دستورات دینی از برای مدارس جدید» بود که به درخواست قمی «دروس شرعیه داشته باشند و نماز در مدرسه بخوانند و مختلط از پسر و دختر نباشد» (منظورالاجداد، همان، ۲۶۹، ۲۹۴). از این زمان تا ۱۲ شهریور که سهیلی به قمی پاسخ داد، روحانیون و مراجع تلگراف‌های متعددی به دولت فرستاده بودند و خواستار اجرای این پیشنهادها شدند (همان، ۲۷۰-۲۷۶). سهیلی نیز که در دوره همراهی و همکاری روحانیان و حکومت بر سر کار آمده بود (کسروی، ۱۳۲۳: ۱۱)، در ۱۲ شهریور در پاسخ به قمی، به طرح تلگراف او در هیئت وزیران و مصوبه این هیئت اشاره کرد و نوشت «راجع به مدرسی که عنوان مختلط دارند و در اول ازمنه امکان، پسران از دختران تفکیک خواهند شد» (منظورالاجداد،

همان، ۲۷۲). بدین ترتیب، جداسازی مدارس را آغاز کرد. در همین روزها آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی در انتقاد از اوضاع عمومی، خطاب به مسلمان‌ها نوشت: «آیا اطلاع از مدارس مختلط پسران و دختران بزرگ دارند و ملتفت هستند چه صدمه و لطمه به دیانت و ملت وارد می‌نماید؟» (مجموعه‌ای از مکتوبات، سخنرانیها و پیامهای آیت‌الله کاشانی، ۱۳۶۱: ۵/۱، ۶).

در سال ۱۳۲۳ ش. حاج آقا روح‌الله خمینی مدعی شد «این مدرسه‌های مختلط از دخترهای جوان و پسرهای جوان شهوت‌پرست عفت و ریشه زندگی و قوه جوانمردی را می‌کشد و برای کشور ضررهای مادی و معنوی دارد و به فرمان خدا حرامست» (خمینی، [بی‌تا]: ۲۱۳).

در سال ۱۳۲۴ شیخ محمد خالصی‌زاده در انتقاد از وضع آموزش و پرورش چنین نوشت: «در هر محله و گذری تقریباً کودکانی مشاهده نمودم که اطفال را از دختر و پسر، بعد از سن رضاعت تا هفت سالگی، در اینجا پرورش می‌دهند و مدیران آن کودکانها غالباً از زنان پروتستان یا کاتولیک یا کمونیست یا بهایی یا بددین هستند و اینان گرچه در مذهب و مشرب مختلف‌اند، اما بر یک اصل متحدند و آن تربیت اطفال برخلاف تعالیم دین اسلام می‌باشد. همه عداوت اسلام و مسلمانی را در قلوب اطفال غرس می‌نمایند و بعد از هفت سالگی اطفالی را که هیچ از تعالیم اسلامی نمی‌دانند و به گوششان نرسیده، به مدارس مختلف [مختلط] دخترانه و پسرانه تحویل می‌دهند» (خالصی‌زاده، ۱۳۸۶: ۲۳۱). در همین سال، شیخ ابوالفضل خراسانی این مدارس را از اسباب فحشا و فساد زنا دانست: «مقصود قلع ماده فحشا و فساد زنا است که کار یک ملت نجیبی به اینجا نکشد که دوشیزگان مسلمات را پدرها [...] روانه مدارس مختلط از پسر و دختر و معلمین و معلمات اروپائی و غیراروپائی مسلمان و غیرمسلمان نمایند برای تحصیل و تکمیل علوم و معارف (یعنی رقص و ویلن و ساز و موسیقی و پیشاهنگی و ورزش و دوچرخه‌سواری و شناوری و مسابقه اسب‌دوانی ...) و کلیه منکرات و هرزگیها» (خراسانی، ۱۳۶۵: ۸۸). در جای دیگری خراسانی خطاب به زنان و دختران نوشت: «آیا نمی‌ترسند دختران و زنانی که در مدارس مردانه و یا مختلط می‌روند برای تعلم موسیقی و آواز و رقص و حال آنکه رسول خدا فرمود دیدم زنانی که صورتشان چون صورت سگ و بدنشان مانند بدن حمار و لایزال آتش داخل می‌شد در دُبرشان و خارج می‌شد از دهان آنها و آنها زنانی هستند که در دنیا آواز آنها را نامحرمات می‌شنوند» (همان، ۲۶۲). آیت‌الله سید حسین بروجرودی مرجع تقلید شیعیان نیز نسبت به مدارس مختلط انتقاد داشت. همین امر و مسائلی از این دست زمینه‌ساز اختلاف وی با دکتر محمد مصدق نخست‌وزیر (۱۳۳۰-۱۳۳۲) گردید. به منظور حل این اختلاف، شیخ مهدی حائری به معرفی آیت‌الله بروجرودی و انتصاب دکتر مصدق، به عنوان مجتهد جامع‌الشرایط شورای عالی فرهنگ منصوب شد (حائری، ۱۳۸۷: ۲۵). از تصمیمات این شورا اطلاعی در دسترس نیست، اما چنان‌که اشاره شد، تأثیر محسوسی بر برنامه حکومت نگذاشت.

از آخرین مخالفت‌های روحانیان با مدارس مختلط، باید به مخالفت آیت‌الله سید محمدرضا گلپایگانی در ۴ مهر ۱۳۵۷ اشاره کرد. وی در پاسخ به پیام تسلیت جعفر شریف‌امامی نخست‌وزیر به سبب فوت فرزندش نوشت: «از خطراتی که به واسطه وضع غیراسلامی آموزش و پرورش و مدارس مختلط و نشریات و مطبوعات گمراه‌کننده و تلقینات و تبلیغات الحادی و سپاه دانش دختران و پلیس و افسر زن و امور دیگر که شرف و حیثیت و عفت اجتماع را لکه‌دار نموده و فرزندان عزیز اسلام را تهدید می‌کند، به مراتب بیشتر از مرگ فرزندانم متأسف می‌باشم» (اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۴: ۵۲۵/۱). آیت‌الله خمینی در آستانه فروپاشی شاهنشاهی پهلوی، در ۱۶ آبان در مصاحبه با روزنامه هلندی «دی وُلْت کرانت» در پاسخ به این پرسش که «تکلیف مدارس مختلط چه می‌شود؟» پاسخ روشنی نداد (خمینی، ۱۳۶۸: ۳۶۴/۴).

کوشش حکومت انقلابی برای انحلال مدارس مختلط و موضع احزاب و گروه‌ها و طبقات مردم

حکومت انقلابی برآمده از انقلاب ۱۳۵۷، آمیزه‌ای از اسلام‌گرایی، چپ‌گرایی و احساسات ضد امپریالیستی و ضد غربی بود (کدی، ۱۳۶۹: ۳۹۲). جناح تندروی اسلامی این حکومت در نخستین اقدامات و برنامه‌هایش، برنامه «اسلامی کردن» جامعه را در دستور کار قرار داد. از همان نخستین روزها کنترل اجتماعی و نظارت بر بدن‌ها دل‌مشغولی عمده این جناح بود. در نتیجه، کوشش عمده‌ای برای «اسلامی کردن» فضای اجتماعی، از جمله جداسازی دو جنس در مراکز آموزشی به خرج داد (کدی، ۱۳۸۸: ۴۳؛ میلانی، ۱۳۸۱: ۳۶۰، ۳۶۱).

در ۱۴ اسفند ۱۳۵۷ علی‌اکبر سلیمی مدیر کل جدید وزارت آموزش و پرورش تهران اعلام کرد: «ترتیبی خواهد رفت تا از سال آینده مدرسه مختلط وجود نداشته باشد» (پیغام امروز، ۱۵ اسفند ۱۳۵۷: شماره ۵، ص ۲). مدتی بعد در ۳۱ اردیبهشت ۱۳۵۸، محسنی کبیر -رئیس ناحیه ۲ آموزش و پرورش تهران- طی بخشنامه‌ای به آموزشگاه‌های آزاد، از دارندگان امتیاز این آموزشگاه‌ها خواست «در ترم تابستانی خود از تشکیل کلاس‌های مختلط خودداری کنند و برای دختران یا پسران کلاس‌های جداگانه تشکیل دهند». در این بخشنامه آمده بود: «در موقع ثبت‌نام ترم جدید که از اول تابستان سال جاری آغاز می‌گردد از تشکیل کلاس‌های مختلط خودداری و آموزشگاه مربوط فقط مجاز به ثبت‌نام داوطلب پسر یا دختر طبق اجازه تأسیس خواهد بود». این بخشنامه صاحبان آموزشگاه‌ها را تهدید کرده بود که «چنانچه در بازدیدهای بعدی مشاهده گردد که خلاف این دستور عمل شده است، بدون مهلت نسبت به لغو امتیاز و تعطیل آموزشگاه اقدام فوری به عمل خواهد آمد». در واکنش به این بخشنامه، رئیس اتحادیه مؤسسات آموزش زبان‌های خارجی در جلسه‌ای با سلیمی که در این زمان به حکم تندروی‌هایش معاون وزیر

آموزش و پرورش شده بود، مشکلات اجرای این بخشنامه را متذکر شد، اما سلیمی در پاسخ «تأکید کردند که کلاس‌ها جدا شود» (آیندگان، ۳۱ اردیبهشت ۱۳۵۸: شماره ۳۳۵۵، ص ۱۱).

در اوایل تابستان ۱۳۵۸، اخبار حاکی از آن بود که تفکیک جنسیتی در همه جا از جمله مدارس اجرا خواهد شد (آیندگان، ۱۶ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۳۹۴، ص ۱۲؛ همان، ۲ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۳۸۲، ص ۶، ۱۱). به‌رغم اعتراضات، در اواخر تیر ۱۳۵۸ آموزش و پرورش تهران در بخشنامه‌ای جدا کردن دختران و پسران دبستانی را رسماً اعلام کرد (اطلاعات، ۳ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۱۳، ص ۱). با این حال، در ۲ مرداد غلامحسین شکوهی وزیر آموزش و پرورش، طی مصاحبه‌ای با «آیندگان» تصریح کرد «من معتقدم که در دوران دبستان، وجود مدارس مختلط هیچ اشکالی ندارد؛ به‌خصوص که ما در روستاها نمی‌توانیم آنها را از هم جدا کنیم. تازه، اگر دست به چنین کاری بزنیم، آنها در محیط زندگی‌شان -روستا- با هم هستند.» «به‌طور کلی من اشکالی نمی‌بینم که بچه‌های زیر ۱۲ سال با هم درس بخوانند. معذالک جدا کردن آنها هم در شهری که جمعیت انبوهی دارد، اشکال نخواهد داشت. چرا این مسئله را بزرگ می‌کنند؟ ما هم نباید اصرار بیجا کنیم، هم اولیای دانش‌آموزان... مثلاً یک مدرسه‌ای هست که ۴۰۰ محصل دارد یا دو مدرسه هر کدام با ۳۰۰ شاگرد. چه اشکالی دارد دخترها به یک مدرسه بروند و پسرها به مدرسه دیگر؟». شکوهی تأکید کرد: «مدارسی که مختلط ثبت‌نام کرده‌اند -حداقل مدارس تهران- را نمی‌گذاریم مختلط باشند. در مدارس مختلطی هم که موجود است، ایرانی‌ها نمی‌توانند ثبت‌نام کنند». او درحالی که معترف بود در شرایط حاضر در تهران ۷۵۰ مدرسه و در خارج از تهران دوهزار مدرسه کمبود وجود دارد، گفت «اگر احياناً تأکید شود که مدارس مختلط نباید باشد، در مقابل این تعیین تکلیف، آموزش و پرورش موظف است که مدرسه باز کند و اگر امکانات ساختمانی اجازه چنین کاری را ندهد، به اجبار مدارس مختلط را دایر خواهیم کرد... در غیر این صورت مدارس همچنان مختلط باقی خواهد ماند؛ به‌خصوص در دوران دبستان». شکوهی در دیدار با نمایندگان انجمن‌های خانه و مدرسه، بار دیگر تصریح کرد که «به عنوان یک متخصص مسائل آموزشی، راجع به جدا کردن مدارس مختلط مخصوصاً در مقطع تحصیلی ابتدایی هیچ اعتقاد ندارد. با این حال وی اذعان داشت که مراجع دیگری نیز در این مورد تصمیم می‌گیرند» (آیندگان، ۳ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۹، صص ۱، ۱۲). او افزود «جدا کردن دختر و پسر نیز ضرری ندارد و اگر ما براساس شرایط اجتماعی ناچار شویم مدارس مختلط را جدا کنیم، این کار را خواهیم کرد و مسلماً این ضربه‌ای به آموزش و پرورش نمی‌زند» (اطلاعات، ۳ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۱۳، ص ۱).

در اوایل شهریور استعفای شکوهی وزیر آموزش و پرورش (کیهان، ۱۸ شهریور ۱۳۵۸: شماره ۱۰۸۰۲، ص ۱۲) و تصدی سرپرستی این وزارتخانه توسط محمدعلی رجایی از مسئولان تندرو جمهوری اسلامی

که مخالف مدارس مختلط بود (صابری، ۱۳۸۶: ۱۲۹-۱۳۰)، زمینه مساعدی را برای اجرای برنامه تفکیک جنسیتی مدارس فراهم کرد. بدین ترتیب، در مهر ۱۳۵۸ سال تحصیلی جدید با اجرای تفکیک جنسیتی مدارس و تغییر و تبدیل مدارس مختلط به دخترانه یا پسرانه در تهران آغاز شد (اطلاعات، ۱ مهر ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۵۹، ص ۲). در این هنگام بعضی از مراکز آموزشی عنوان کردند که تا تعداد دانش‌آموزان دختر به حد نصاب تشکیل کلاس نرسد، ثبت‌نام آنها قطعی نیست. دانش‌آموزان دختر به این وضع اعتراض کردند، اما در پاسخ به آنها گفته شد فقط می‌توانند رشته تحصیلی خود را به رشته‌های مشابه که شمار دانش‌آموزان در آن به حد نصاب رسیده است، تغییر دهند (رستمی، ۱۳۷۹: ۹۳).

سرانجام در ۱۵ تیر ۱۳۵۹ اداره کل آموزش و پرورش تهران در ارتباط با «فرمان تاریخی امام امت»، اطلاعیه‌ای ۱۳ ماده‌ای صادر کرد. در نخستین ماده این اطلاعیه «ضمن تأکید بر موازین اسلامی در مدارس»، از مسئولان مدارس خواسته شد «مدارس مختلط در تمامی مقاطع به‌طور کلی برچیده شود». در ماده هشتم نیز تأکید شده بود «خانم‌ها منحصراً در مدارس دخترانه و آقایان در مدارس پسرانه، اعم از آموزش، دفتری و اداری به کار گمارده شوند» (کیهان، ۱۵ تیر ۱۳۵۹: شماره ۱۱۰۳۷، ص ۱۲). گرچه انقلابیون بر تفکیک جنسیتی معلمان نیز اصرار داشتند، کمبود معلم زن باعث شد از این اصرار دست بکشند (رستمی، همان، ۱۰۷).

برنامه انحلال مدارس مختلط، در شرایطی اجرا شد که هیچ‌یک از مراجع تقلید صریحاً فتوایی درباره مدارس مختلط نداده بودند (کیهان، ۴ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۷، ص ۶)، اما امت حزب‌الله در پی اجرای این برنامه بود. آنان «کودکستان‌ها و دبستان‌های مختلط» را «مقدمه اختلاط در مدارس و دانشگاه‌ها» و «مقدمه همه فسادها» دانستند (اطلاعات، ۳ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۱۳، ص ۴). روز ۷ مرداد ۲۰۰ (کیهان، ۷ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۹، ص ۲) یا پیش از دوهزار نفر (جمهوری اسلامی، ۸ مرداد ۱۳۵۸: ش ۵۱، ص ۱) از دانش‌آموزان دختر جنوب شهر تهران، در اجتماعی در دفتر وزارتی وزیر آموزش و پرورش، خواستار انحلال مدارس مختلط شدند. آنان پلاکاردهایی نیز با این مضامین در دست داشتند: «خون شهیدان ما منتظر جواب است / مدرسه مختلط بر ضد انقلاب است»، «فرهنگ شاهنشاهی نابود باید گردد / مدارس اسلامی ایجاد باید گردد» و «اختلاط دبستان‌ها مقدمه دیگری برای انحراف از اصول اسلامی است». چند تن از معترضان مدعی بودند در جامعه اسلامی ما وجود مدارس مختلط به هیچ‌وجه جایز نیست و این کار مقدمه‌ای برای انحراف از اصول اسلامی است (کیهان، ۷ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۹، ص ۲). موافقان انحلال مدارس مختلط ضمن تأکید بر اجرای برنامه‌های اسلامی در مدارس و زدودن فرهنگ استعماری و درخواست فوری برای «تفکیک مدارس مختلط در تمام سطوح آموزشی در تهران و مراکز شهرستان‌ها» و همچنین استفاده از معلمان مرد در مدارس پسرانه و معلمان زن در

مدارس دخترانه «متناسب با اصول انقلاب اسلامی»، مخالفان را «مشتی غیرمتعهد و ضد انقلابی» دانستند که «جز مطامع و منافع شخصی چیزی را در نظر ندارند و وجود مدارس مختلط را صرفاً برای ادامه راه طاغوتیان و به فساد کشانیدن نوجوانان و حفظ منافع خویش طالبند» (جمهوری اسلامی، ۸ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۵۱، ص ۱).

در اولویت قرار دادن تفکیک جنسیتی مدارس و مراکز آموزشی، در حالی در دستور کار قرار گرفت که در فروردین ۱۳۵۸ شماری از فرهنگیان «مشکلات درجه اول وزارت آموزش و پرورش» را چنین برشمرده بودند: «رفع کمبود مدرسه و از میان برداشتن مدارس ۲ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ و ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و ۱۶ و ۱۷ و ۱۸ و ۱۹ و ۲۰ و ۲۱ و ۲۲ و ۲۳ و ۲۴ و ۲۵ و ۲۶ و ۲۷ و ۲۸ و ۲۹ و ۳۰ و ۳۱ و ۳۲ و ۳۳ و ۳۴ و ۳۵ و ۳۶ و ۳۷ و ۳۸ و ۳۹ و ۴۰ و ۴۱ و ۴۲ و ۴۳ و ۴۴ و ۴۵ و ۴۶ و ۴۷ و ۴۸ و ۴۹ و ۵۰ و ۵۱ و ۵۲ و ۵۳ و ۵۴ و ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸ و ۵۹ و ۶۰ و ۶۱ و ۶۲ و ۶۳ و ۶۴ و ۶۵ و ۶۶ و ۶۷ و ۶۸ و ۶۹ و ۷۰ و ۷۱ و ۷۲ و ۷۳ و ۷۴ و ۷۵ و ۷۶ و ۷۷ و ۷۸ و ۷۹ و ۸۰ و ۸۱ و ۸۲ و ۸۳ و ۸۴ و ۸۵ و ۸۶ و ۸۷ و ۸۸ و ۸۹ و ۹۰ و ۹۱ و ۹۲ و ۹۳ و ۹۴ و ۹۵ و ۹۶ و ۹۷ و ۹۸ و ۹۹ و ۱۰۰ و ۱۰۱ و ۱۰۲ و ۱۰۳ و ۱۰۴ و ۱۰۵ و ۱۰۶ و ۱۰۷ و ۱۰۸ و ۱۰۹ و ۱۱۰ و ۱۱۱ و ۱۱۲ و ۱۱۳ و ۱۱۴ و ۱۱۵ و ۱۱۶ و ۱۱۷ و ۱۱۸ و ۱۱۹ و ۱۲۰ و ۱۲۱ و ۱۲۲ و ۱۲۳ و ۱۲۴ و ۱۲۵ و ۱۲۶ و ۱۲۷ و ۱۲۸ و ۱۲۹ و ۱۳۰ و ۱۳۱ و ۱۳۲ و ۱۳۳ و ۱۳۴ و ۱۳۵ و ۱۳۶ و ۱۳۷ و ۱۳۸ و ۱۳۹ و ۱۴۰ و ۱۴۱ و ۱۴۲ و ۱۴۳ و ۱۴۴ و ۱۴۵ و ۱۴۶ و ۱۴۷ و ۱۴۸ و ۱۴۹ و ۱۵۰ و ۱۵۱ و ۱۵۲ و ۱۵۳ و ۱۵۴ و ۱۵۵ و ۱۵۶ و ۱۵۷ و ۱۵۸ و ۱۵۹ و ۱۶۰ و ۱۶۱ و ۱۶۲ و ۱۶۳ و ۱۶۴ و ۱۶۵ و ۱۶۶ و ۱۶۷ و ۱۶۸ و ۱۶۹ و ۱۷۰ و ۱۷۱ و ۱۷۲ و ۱۷۳ و ۱۷۴ و ۱۷۵ و ۱۷۶ و ۱۷۷ و ۱۷۸ و ۱۷۹ و ۱۸۰ و ۱۸۱ و ۱۸۲ و ۱۸۳ و ۱۸۴ و ۱۸۵ و ۱۸۶ و ۱۸۷ و ۱۸۸ و ۱۸۹ و ۱۹۰ و ۱۹۱ و ۱۹۲ و ۱۹۳ و ۱۹۴ و ۱۹۵ و ۱۹۶ و ۱۹۷ و ۱۹۸ و ۱۹۹ و ۲۰۰ و ۲۰۱ و ۲۰۲ و ۲۰۳ و ۲۰۴ و ۲۰۵ و ۲۰۶ و ۲۰۷ و ۲۰۸ و ۲۰۹ و ۲۱۰ و ۲۱۱ و ۲۱۲ و ۲۱۳ و ۲۱۴ و ۲۱۵ و ۲۱۶ و ۲۱۷ و ۲۱۸ و ۲۱۹ و ۲۲۰ و ۲۲۱ و ۲۲۲ و ۲۲۳ و ۲۲۴ و ۲۲۵ و ۲۲۶ و ۲۲۷ و ۲۲۸ و ۲۲۹ و ۲۳۰ و ۲۳۱ و ۲۳۲ و ۲۳۳ و ۲۳۴ و ۲۳۵ و ۲۳۶ و ۲۳۷ و ۲۳۸ و ۲۳۹ و ۲۴۰ و ۲۴۱ و ۲۴۲ و ۲۴۳ و ۲۴۴ و ۲۴۵ و ۲۴۶ و ۲۴۷ و ۲۴۸ و ۲۴۹ و ۲۵۰ و ۲۵۱ و ۲۵۲ و ۲۵۳ و ۲۵۴ و ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ۲۵۸ و ۲۵۹ و ۲۶۰ و ۲۶۱ و ۲۶۲ و ۲۶۳ و ۲۶۴ و ۲۶۵ و ۲۶۶ و ۲۶۷ و ۲۶۸ و ۲۶۹ و ۲۷۰ و ۲۷۱ و ۲۷۲ و ۲۷۳ و ۲۷۴ و ۲۷۵ و ۲۷۶ و ۲۷۷ و ۲۷۸ و ۲۷۹ و ۲۸۰ و ۲۸۱ و ۲۸۲ و ۲۸۳ و ۲۸۴ و ۲۸۵ و ۲۸۶ و ۲۸۷ و ۲۸۸ و ۲۸۹ و ۲۹۰ و ۲۹۱ و ۲۹۲ و ۲۹۳ و ۲۹۴ و ۲۹۵ و ۲۹۶ و ۲۹۷ و ۲۹۸ و ۲۹۹ و ۳۰۰ و ۳۰۱ و ۳۰۲ و ۳۰۳ و ۳۰۴ و ۳۰۵ و ۳۰۶ و ۳۰۷ و ۳۰۸ و ۳۰۹ و ۳۱۰ و ۳۱۱ و ۳۱۲ و ۳۱۳ و ۳۱۴ و ۳۱۵ و ۳۱۶ و ۳۱۷ و ۳۱۸ و ۳۱۹ و ۳۲۰ و ۳۲۱ و ۳۲۲ و ۳۲۳ و ۳۲۴ و ۳۲۵ و ۳۲۶ و ۳۲۷ و ۳۲۸ و ۳۲۹ و ۳۳۰ و ۳۳۱ و ۳۳۲ و ۳۳۳ و ۳۳۴ و ۳۳۵ و ۳۳۶ و ۳۳۷ و ۳۳۸ و ۳۳۹ و ۳۴۰ و ۳۴۱ و ۳۴۲ و ۳۴۳ و ۳۴۴ و ۳۴۵ و ۳۴۶ و ۳۴۷ و ۳۴۸ و ۳۴۹ و ۳۵۰ و ۳۵۱ و ۳۵۲ و ۳۵۳ و ۳۵۴ و ۳۵۵ و ۳۵۶ و ۳۵۷ و ۳۵۸ و ۳۵۹ و ۳۶۰ و ۳۶۱ و ۳۶۲ و ۳۶۳ و ۳۶۴ و ۳۶۵ و ۳۶۶ و ۳۶۷ و ۳۶۸ و ۳۶۹ و ۳۷۰ و ۳۷۱ و ۳۷۲ و ۳۷۳ و ۳۷۴ و ۳۷۵ و ۳۷۶ و ۳۷۷ و ۳۷۸ و ۳۷۹ و ۳۸۰ و ۳۸۱ و ۳۸۲ و ۳۸۳ و ۳۸۴ و ۳۸۵ و ۳۸۶ و ۳۸۷ و ۳۸۸ و ۳۸۹ و ۳۹۰ و ۳۹۱ و ۳۹۲ و ۳۹۳ و ۳۹۴ و ۳۹۵ و ۳۹۶ و ۳۹۷ و ۳۹۸ و ۳۹۹ و ۴۰۰ و ۴۰۱ و ۴۰۲ و ۴۰۳ و ۴۰۴ و ۴۰۵ و ۴۰۶ و ۴۰۷ و ۴۰۸ و ۴۰۹ و ۴۱۰ و ۴۱۱ و ۴۱۲ و ۴۱۳ و ۴۱۴ و ۴۱۵ و ۴۱۶ و ۴۱۷ و ۴۱۸ و ۴۱۹ و ۴۲۰ و ۴۲۱ و ۴۲۲ و ۴۲۳ و ۴۲۴ و ۴۲۵ و ۴۲۶ و ۴۲۷ و ۴۲۸ و ۴۲۹ و ۴۳۰ و ۴۳۱ و ۴۳۲ و ۴۳۳ و ۴۳۴ و ۴۳۵ و ۴۳۶ و ۴۳۷ و ۴۳۸ و ۴۳۹ و ۴۴۰ و ۴۴۱ و ۴۴۲ و ۴۴۳ و ۴۴۴ و ۴۴۵ و ۴۴۶ و ۴۴۷ و ۴۴۸ و ۴۴۹ و ۴۵۰ و ۴۵۱ و ۴۵۲ و ۴۵۳ و ۴۵۴ و ۴۵۵ و ۴۵۶ و ۴۵۷ و ۴۵۸ و ۴۵۹ و ۴۶۰ و ۴۶۱ و ۴۶۲ و ۴۶۳ و ۴۶۴ و ۴۶۵ و ۴۶۶ و ۴۶۷ و ۴۶۸ و ۴۶۹ و ۴۷۰ و ۴۷۱ و ۴۷۲ و ۴۷۳ و ۴۷۴ و ۴۷۵ و ۴۷۶ و ۴۷۷ و ۴۷۸ و ۴۷۹ و ۴۸۰ و ۴۸۱ و ۴۸۲ و ۴۸۳ و ۴۸۴ و ۴۸۵ و ۴۸۶ و ۴۸۷ و ۴۸۸ و ۴۸۹ و ۴۹۰ و ۴۹۱ و ۴۹۲ و ۴۹۳ و ۴۹۴ و ۴۹۵ و ۴۹۶ و ۴۹۷ و ۴۹۸ و ۴۹۹ و ۵۰۰ و ۵۰۱ و ۵۰۲ و ۵۰۳ و ۵۰۴ و ۵۰۵ و ۵۰۶ و ۵۰۷ و ۵۰۸ و ۵۰۹ و ۵۱۰ و ۵۱۱ و ۵۱۲ و ۵۱۳ و ۵۱۴ و ۵۱۵ و ۵۱۶ و ۵۱۷ و ۵۱۸ و ۵۱۹ و ۵۲۰ و ۵۲۱ و ۵۲۲ و ۵۲۳ و ۵۲۴ و ۵۲۵ و ۵۲۶ و ۵۲۷ و ۵۲۸ و ۵۲۹ و ۵۳

مخالفان انحلال مدارس مختلط نیز استدلال‌های مشابهی ارائه می‌دادند. با توجه به اینکه در این زمان بیش از پنجاه مدرسه مختلط در تهران وجود داشت و شماری مدرسه مختلط نیز به خارجی‌ها اختصاص داشت (امید ایران، ۲۹ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۲۱، ۱۸)، اولیای دانش‌آموزان این مدارس که شمار قابل توجهی بودند، دست به اعتراض زدند. آنان در طول تابستان تجمعات متعددی برگزار (آیندگان، ۲۸ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۴، ص: ۲؛ همان، ۱۳ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۱۷، ص: ۳؛ همان، ۱۶ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۱۹، ص: ۳) و با وزیر آموزش و پرورش دیدار کردند و با ارسال طوماری به مهندس مهدی بازرگان، درباره «نارسایی‌ها و تصمیمات عجولانه» وزارت آموزش و پرورش تذکر دادند (کیهان، ۱ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۴، ص: ۹؛ آیندگان، ۲ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۸، صص: ۱، ۲)؛ گرچه به نتیجه‌ای نرسیدند. با تعطیل شدن روزنامه آیندگان و مجله «امید ایران» در پی تصویب لایحه مطبوعات و مصادره روزنامه‌های کیهان و اطلاعات در ۱۸ شهریور (شهیدی، ۱۳۹۶: ۱۱۳-۱۲۰، ۱۲۴-۱۲۵)، دیگر خبری از این‌گونه مخالفت‌ها بازتاب نیافت. آنان معتقد بودند جدا کردن دانش‌آموزان مدارس مختلط «با توجه به مشکلات متعددی که امروز سر راه دولت وجود دارد و وقت کمی که برای تصمیم‌گیری‌های صحیح در مورد مسائل آموزشی هست»، «عجولانه» است و «منجر به ایجاد مشکلات و سرگردانی زیاد برای پدران و مادران و مدرسی می‌شود که سال‌ها با شیوه امتحان‌شده به نحو خوبی اداره می‌شدند» (اطلاعات، ۲۳ تیر ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۰۳، ص: ۹). در نتیجه خواستار آن بودند که «هر نوع تصمیم‌گیری در جهت تغییرات بنیانی و حتی ظاهری در چگونگی و شرایط اداره مدارس، با تحقیق و بررسی همه‌جانبه براساس موازین علمی (روان‌شناسی- تربیتی و مستند به تحقیقات در جامعه ایران) انجام شود» (آیندگان،

۲۶ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۲، ص ۱۴). بر این اساس، آنان «جدا کردن بچه‌ها به‌خصوص در سنین ابتدایی» را به دلایل زیر نادرست و «به ضرر مصالح کلی آموزش و پرورش کشور» می‌دانستند:

۱. «کمبود مکان و کادر آموزشی (مدرسه و معلم)» (آیندگان، ۲۶ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۲، ص ۱۴؛ همان، ۲ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۸، ص ۱، ۲؛ کیهان، ۱ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۴، ص ۹)؛
۲. «نتایج حاصل از تجربیات علمی نشان می‌دهد که حضور توأمان پسر و دختر در مدارس ابتدایی عاملی مؤثر در امر فراگیری است»؛
۳. «توأموزان سال‌های آمادگی و اول ابتدایی چنانچه خواهر یا برادر یا وابسته نزدیکی در یکی از کلاس‌های مدرسه مورد نظر داشته باشند، هفته‌های آغاز سال تحصیلی را بهتر تحمل می‌کنند که با مجزا کردن مدارس ابتدایی، این شانس کاهش می‌یابد»؛
۴. «با توجه به دشواری‌های ترافیک برای آن دسته از کسانی که شخصاً فرزندان‌شان را به مدرسه می‌برند و می‌آورند، مختلط بودن مدارس مشکل فوق را به حداقل می‌رساند»؛
۵. «با توجه به شاغل بودن تعداد کثیری از مادران دو نوبته کردن و یا جدا کردن مدرسه یا سه بچه از یک خانواده اشکال‌های متعددی برای خانواده‌ها فراهم می‌آورد» (آیندگان، ۲۶ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۲، ص ۱۴؛ کیهان، ۴ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۷، ص ۶؛ امید ایران، ۲۹ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۲۱، صص ۱۸-۱۹).

آنان معتقد بودند «با در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی ایران که به‌طور متوسط از آب و هوای معتدل برخوردار است، سنین ۶ تا ۱۱ سال نمی‌تواند سن بلوغ باشد» (آیندگان، ۲۶ تیر ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۲، ص ۱۴)؛ به همین دلیل مدارس مختلط در مقطع ابتدایی را خلاف شرع نمی‌دانستند. به علاوه معتقد بودند اگر دولت مصمم بر اجرای این طرح است، با مدارس روستایی چه خواهد کرد؟ (آیندگان، ۲ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۸، صص ۱، ۲). حتی برخی از آنان معتقد بودند اصولاً «امروز بسیاری از مطالبی که از نظر اسلامی مورد ایراد قرار می‌گیرد، در اصل مخالفتی با شرع ندارد» و «به‌طور کلی اسلام اساس را بر تقوی و پرهیزکاری گذاشته است نه ممنوعیت‌های قانونی» (اطلاعات، ۲۳ تیر ۱۳۵۸: شماره ۱۵۹۰۳، ص ۹). بر همین اساس، از نظر آنان «ظاهراً این عمل آموزش و پرورش تهران بیشتر جنبه تظاهر دارد» (کیهان، ۱ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۱۰۷۶۴، ص ۹؛ آیندگان، ۲ مرداد ۱۳۵۸: شماره ۳۴۰۸، صص ۱، ۲).

اظهارات و برنامه‌های مسئولان در شرایطی بود که ماده ۱۰ مقاوله‌نامه رفع همه اشکال تبعیض علیه زنان که در ۱۸ دسامبر ۱۹۷۹/۲۷ آذر ۱۳۵۸ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسید و از سپتامبر ۱۹۸۱ لازم‌الاجرا شد، «از بین بردن هرگونه مفهوم کلیشه‌ای از نقش زنان و مردان در کلیه

سطوح و در اشکال مختلف آموزشی از طریق تشویق به آموزش مختلط» را از دولت‌های عضو خواسته بود (علویون، ۱۳۸۱: ۵۹). افزون بر این، در سال تحصیلی ۱۳۵۸-۱۳۵۹ در تهران نیاز به حدود هفتصد مدرسه وجود داشت و مدارس جنوب این شهر مجبور به پذیرش سه یا چهار نوبته دانش‌آموزان شدند (کیهان، ۷ آبان ۱۳۵۸: شماره ۱۰۸۴۳، ص ۱).

به هر روی، به‌رغم این کوشش‌ها، آهنگ رشد مدارس مختلط در سال تحصیلی ۱۳۶۴-۱۳۶۵ نسبت به سال تحصیلی آخر حکومت پهلوی صرفاً از ۱۸/۵ درصد به ۱۰/۳ درصد کاهش یافت که متعلق به مناطق روستایی بود (اطلاعات، ۲۵ مهر ۱۳۶۶: شماره ۱۸۲۹۸، ص ۶).

جدول شماره ۳. مقایسه درصد مدارس (پسرانه، دخترانه و مختلط) به کل مدارس در دو سال تحصیلی ۱۳۵۶-۱۳۵۷ و ۱۳۶۴-۱۳۶۵ (اطلاعات، ۲۷ مهر ۱۳۶۶: شماره ۱۸۳۰۰، ص ۷)

سال تحصیلی	۱۳۵۷-۱۳۵۶	۱۳۶۵-۱۳۶۴
درصد مدارس پسرانه نسبت به کل مدارس	۱۸/۹٪	۲۰/۸٪
درصد مدارس پسرانه نسبت به کل مدارس	۹/۷٪	۱۵/۲٪
درصد مدارس مختلط نسبت به کل مدارس	۷۱/۴٪	۶۴٪

جدول شماره ۴. مقایسه شمار مدارس و دانش‌آموزان در مناطق شهری و روستایی در دو سال تحصیلی ۱۳۵۶-۱۳۵۷ و ۱۳۶۴-۱۳۶۵ (همان، همان جا)

منطقه		سال تحصیلی	
		۱۳۵۶-۱۳۵۷	۱۳۶۴-۱۳۶۵
		دانش‌آموز	۳۳۲۱۱۴۳
شهر	مدرسه	۵۰۹۱	۹۰۹۲
	دانش‌آموز	۱۹۹۳۲۷۲	۳۵۴۳۷۲۰
روستا	مدرسه	۱۹۷۲۳	۴۱۳۴۰
	دانش‌آموز	۴۳۱۴۴۱۵	۶۷۸۸۳۲۳
جمع		۲۴۸۱۴	۵۰۴۳۲

با این حال، رشد فزاینده جمعیت که در سال ۱۳۶۵ به ۴۹/۸۵۷/۳۸۴ نفر رسید، به‌رغم مهاجرت روستاییان به شهرها که برای نخستین بار جمعیت شهرنشین را به حدود ۵۵٪ رسانید، سبب افزایش جمعیت روستانشین نیازمند آموزش شد؛ چنان‌که در این سال ۲۲/۶۱۱/۲۴۱ نفر (حدود ۴۵٪) ساکن روستاها بودند (مرکز آمار ایران، ۱۳۶۶: ۵۵). از همین رو، میزان مدارس مختلط از ۷۱/۴٪ در سال آخر حکومت پهلوی صرفاً به ۶۴٪ کاهش یافت و حکومت نوظهور انقلابی خود مجبور به گسترش این

مدارس در مناطق روستایی شد؛ چنان که حتی در دهه‌های ۱۳۸۰ و ۱۳۹۰ نیز گزارش‌هایی از ده‌ها هزار مدرسه مختلط در هر سه مقطع در نقاط مختلف روستایی و محروم کشور، به‌ویژه در مناطق عشایری در دست بود که گاهی در چادر و کپر تشکیل می‌شد (آفتاب یزد، ۲۳ خرداد ۱۳۸۶: شماره ۲۰۹۳، ص ۹؛ همان، ۱۱ آبان ۱۳۸۷: شماره ۲۴۸۶، ص ۹؛ کیهان، ۱۸ آبان ۱۳۹۴: شماره ۲۱۲۰۳، ص ۷). در این مدارس به سبب شمار اندک دانش‌آموزان و نبود فضا و کادر آموزشی، همچنان آموزش مختلط ادامه یافت (اطلاعات هفتگی، ۲۲ آبان ۱۳۹۸: ۳۸۶۱، ص ۳۲).

نتیجه‌گیری

مدارس مختلط در ایران در دوره پهلوی با حمایت حکومت جنبه عمومی یافت. در این دوره، از یک سو برای بسط آموزش در میان دختران و از سوی دیگر، بهسازی فضای آموزشی تک‌جنسیتی، مدارس مختلط در سراسر کشور راه‌اندازی شد. گرچه حکومت طی سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش. به سبب مخالفت مراجع تقلید و روحانیون، تا اندازه‌ای این مدارس را محدود کرد، اما در سال‌های بعد به تبعیت از رویه جهانی و نیز گسترش مدارس روستایی که مختلط بودن را ایجاب می‌کرد، این مدارس را گسترش داد. با بروز انقلاب ۱۳۵۷ کوشش برای انحلال مدارس مختلط، ذیل برنامه کلی حکومت برای «اسلامی» کردن جامعه آغاز شد. مخالفان طرح با نامه‌نگاری و برگزاری تجمع، به مخالفت برخاستند و تا مدت‌ها پیگیر این مطالبه بودند، اما موافقان که همراهان حکومت بودند، جز برگزاری یک تجمع در حمایت از این طرح و مخالفت با مدارس مختلط، دست به اقدام دیگری نزدند. پس از اعلام چنین برنامه‌ای طی روزهای نخست، با وجود مخالفت‌های اولیه دانش‌آموزان این مدارس، از مهر ۱۳۵۸ در تهران و سال بعد در سراسر کشور، جز مناطق روستایی، این مدارس منحل اعلام شد. به‌رغم کوشش حکومت جمهوری اسلامی برای جداسازی فضای آموزشی و «اسلامی» کردن مدارس، مدارس مناطق روستایی و محروم همچنان مختلط باقی ماند. به نظر می‌رسد اقدامات نخستین و کوشش‌های نافرجام کنونی برای جداسازی مدارس، بیشتر اقدامی برای تحمیل ایدئولوژی حکومت و نشان دادن قدرت آن در مناطق شهری و مرفه بوده است؛ مسئله‌ای که به‌ویژه در سال‌های نخستین برای به چالش کشیدن ایدئولوژی‌های رقیب و سبک زندگی برآمده از دوران پهلوی، اهمیت بسزایی داشت.

References

A. Books & Articles

- Ābrahāmian, Ervand (1384), *Iran between Two Revolutions*, Translated by Ahmad Gol Mohammadi Va Mohammad Ebrāhim Fattāhi, Tehrān: Ney. [In Persian]
- Alavioun, Mohammadreza (1381), *Kār-e Zanān Dar Hoquq-e Irān Va Hoquq-e Beinol Melali-ye Kār*, Tehrān: Rošangarān Va Motāle'āt-e Zanān. [In Persian]
- Asnād-e Enqlāb-e Eslāmi (Etelā'eeye-hā, E'lāmie-hā, Bayānie-hā, Payām-hā, Telegraph-hā Va Nāme-hā-ye Āyat-e E'zām Va Maraj'-e Taqlid) (1374), Tehrān: Markaz-e Asnād-e Enqlāb-e Eslāmi. [In Persian]
- Asnād-I Az Madāres-e Irāni Dar k̄ārej Va Madāres-e k̄āreji Dar Irān (1301-1317Š) (1387), Tehrān: Markaz-e Asnād-e Riyāsāt Jomhouri. [In Persian]
- Bāvar, Mahmoud (1324), *Koh Gilouye Va Illat-e Ān, Ga ċsārān: Šerkat-e Sahāmi-e ċap*. [In Persian]
- Elwell- Sutton, Laurence Paul (1337), *Modern Iran*, translated by Abdolazim Sabouri, Tehrān: ċap-e Tābeš. [In Persian]
- Fouladzāde, Abdolamir (1369), *Šāhanšāhi-ye Pahlavi Dar Irān*, Vol. 1, Qom: Našr-e Andiše-hā-ye Eslāmi. [In Persian]
- Hā'eri, Mehdi (1387), *k̄āterāt-e Mehdi Hā'eri Yazdi: Oustād-e Falsafe Va Farzand-e Bonyāngozār-e Hawzeh-ye Elmieh-ye Qom*, by the effort of Habib-e Lājevardi, Tehrān: Ketāb-e Nāder Va Bāztāb Negār. [In Persian]
- k̄ālesi Zāde, Mohammad, (1386), *Rasā'el-e Siyāsi-e 'āyatullāh šayk Mohammad k̄ālesi Zāde, Tadvin-e Eslām Dabbaq*, Tehrān: Markaz-e Asnād-e Enqlāb-e Eslāmi. [In Persian]
- Kasravi, Ahmad (1323), *Dowlat Be Mā Pāsoḳ Dahad*, Tehrān ċapḳāne-ye Peymān. [In Persian]
- Keddie, Nikki R (1388), *Modern Iran: roots and results of revolution*, translated by Mehdi Haqiqatḳāh, Tehrān: Qoqnous. [In Persian]
- Keddie, Nikki R (1369), *Roots of Revolution*, translated by Abdol Rahim Govāhi, Tehrān: Qalam. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (n.d.), *Kašf-e Asrār*. [In Persian]
- Khomeini, Ruhollah (1368), *Sahife-ye Imam*. Tehrān: Mo'assese-ye Tanzim Va Našr-e Āsār-e Imam Khomeini. [In Persian]
- ḳorāsāni, Abolfazl Ibn-e Mohammad Hossein Ibn-e Mohammad Ali Al-ḳorāsāni (1365q), *Safinat-al Nejat Fi Al-Mahlekat Va Al-Monjiyāt*, Tehrān: ċapḳāne Pakatči. [In Persian]
- ḳošounat Va Fargang: Asnād-e Mahramāne-ye Kašf-e Hejāb (1313-1322) (1371), Tehrān: Sāzmān-e Asnād-e Melli-ye Iran. [In Persian]

- Majmou'e-i Az Mokātebāt, Soḡanrāni-hā Va Payām-hā-ye 'āyatullāh Kāšāni Az 1299 H.Š. Tā Šahrivar-e 1330 H.Š (1361), Gerdāvarande M. Dehnavi, Tehrān: Čapaḡš. [In Persian]
- Manzolaǰdād, Mohammad Hossein (1379), Marjaeeyat Dar Arse-ye Ejtema' Va Siyāsāt, Tehrān: Širaze. [In Persian]
- Markaz-e Āmār-e Irān (n.d.), Sālnāme-ye Āmāri-ye Sāl-e 1345 Kešvar, Tehrān: Sāzmān-e Barnāme Va Bojje. [In Persian]
- Markaz-e Āmār-e Irān (1351), Sālnāme-ye Āmāri-ye Sāl-e 1350 Kešvar, Tehrān: Sāzmān-e Barnāme Va Bojje. [In Persian]
- Markaz-e Āmār-e Irān (1366), Sālnāme-ye Āmāri-ye Sāl-e 1365 Kešvar, Tehrān: Sāzmān-e Barnāme Va Bojje. [In Persian]
- Markaz-e Āmār-e Irān (2536), Sālnāme-ye Āmāri-ye Sāl-e 2536 Kešvar, Tehrān: Sāzmān-e Barnāme Va Bojje. [In Persian]
- Milāni, Mohsen (1381), The making of Iran's Islamic revolution: from monarchy to Islamic republic, translated by Mojtabā Attārzāde, Tehrān: Gām-e Nov. [In Persian]
- Mo'tamedī, Esfandiyar (1386), Esfahān, Madāress-e Novin Va Mafaḡer-e Ān, Esfahān: Sāzmān-e Farhangi Tafrihi-ye Šahrdāri-ye Esfahān. [In Persian]
- Pahlavi, Mohammadrezā Šāh (N.d.), Ma'mouriyat Barāye Vatanam, Tehrān: Čapḡane-ye Arteš. [In Persian]
- Rostami, Elāhe (1379), Women, work and Islamism: Ideology and Resistance in Iran, Translated by Royā Rostami, Tehrān: Jāme'e-ye Irāniān. [In Persian]
- Rouhāni, Faḡr (1370), Ahrom-ha, Soqout-e Šāh Va Pirouzi-ye Enḡelāb-e Eslāmi, Tehrān: Baliḡ. [In Persian]
- Sāberi, Kiyourarss (1386), ḡaterāt-e Kiyourarss-e Sāberi (Gol Āḡā), Tehrān: Orouj. [In Persian]
- Sadiq, Issa (1332), Seyr-e Farhang Dar Irām Va Maqreb Zamin, Tehrān: Dānešḡāh-e Tehrān. [In Persian]
- Šahidi, Hossein (1396), Rouznāme Negāri Dar Irān Az Resālat Ta Herfe, Tehrān: Tarābar. [In Persian]
- Taqavi, Novbaḡt. (1351) "Ostāndar-e Esfahān Dar ḡour", Yaqmā, 384, Ordibehešt, 117-119. [In Persian]
- Vāhed, Sinā (1361), Qiyam-e Goharšād, Tehrān: Wezārat-e Eršād-e Eslāmi. [In Persian]
- B. Newspapers & Journals**
- Āftāb-e Yazd (čhāršambēh 23 ḡordād 1386), Š 2093, "91 Darsad-e Madāres-e Ašāyeri, Moḡtalet Hastand". [In Persian]
-(šambēh 11 Ābān 1387), Š 2486, "Madress-i Dar Pāyetaḡt Bā Dāneš Āmouzān-e Moḡtalet Dar Kāneks". [In Persian]

- Āmouzeš Va Parvareš (Farvardin 1329), 24 (7), "Ta'sir-e Ejtemaee-ye Kudakestān", Translated by Eqbāl-e Yaqmaee, 56-61. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Mehr 1323), 14 (7), "Sāzmān-e Āmouzeš-e Omoumi Dar Etehād-e Jamāhir-e Šoravi", 374-381. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš Mehr 1328), 24 (1), "kedmatgozārān-e Qadimi-ye Fargang", 49-53. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš Šahrivar Va Mehr 1319), 10 (6,7), "kabar-ha-ye Farhangi", 94-113. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš kordād 1329), 24 (9, "Moqayesse-ye Koli-ye Āmouzeš-e Kešvar-hā-ye Arab", 49-54. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš kordād 1337), 29 (9), "Koudakān-e Davāzdah Sāle čegoune And". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Mordād 1359), 10 (5), "Bongah-ha-ye Nobonyād Dar Šahrestān-ha", 65-69. [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Mehr 1343), 34 (5), "čand Nokte Az Vaz'e Ta'lim Va Tarbiyat Dar Dānmārk". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Āzar 1352), 43 (3), "Mirzā Yousef kār-e Mošār A'zam", [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Deay 1343), 34 (8), "Lozoum-e Barresi-e Dā'm Dar Barnāme-ha-ye Ta'limāti (Ta'lim Va Tarbiyat Dar Souees)". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Bahman 1343), 34 (9), "Lozoum-e Barresi-e Dā'm Dar Barnāme-ha-ye Ta'limāti (Ta'lim Va Tarbiyat Dar Souees)". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Esfand 1352), 43 (6), "Nazari Be Āmouzeš Va Parvareš Dar Engelestān: Senin, Dovre-hā Va Barnāme-ye Tahsili Az Koudakestān Tā Dabirestān". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (1336), 28 (1), "Motāle'āt Va Nazariyat Darbāre-ye Āmouzeš Va Parvareš Dar Āmrīka". [In Persian]
- Āmouzeš Va Parvareš (Farvardin 1326), 22 (1), "Āmouzeši-ye Dar Beritāniyā". [In Persian]
- Āyandegān (Sešāmbēh 2 Mordād 1358), Š 3408, "Ovliya-ye Dāneš Āmouzān-e Madāres-e Moḳtalet, Emrouz Dar Āmouzeš Va Parvareš Ejtemā' Mikonand" [In Persian]
- Āyandegān čahāršāmbēh 3 Mordād 1358), Š 3409, "Madāres-e Moḳtalet Rā Jodā Nakonim". [In Persian]
- Āyandegān Šāmbēh 16 Tir 1358), Š 3394, "E'lām-e Ta'tili-e Pelaž" [In Persian]
- Āyandegān Šāmbēh 2 Tir 1358), Š 3382, "Ātaš Va Pambe Va Rāh-hā-ye Hariq" [In Persian]
- Āyandegān Sešāmbēh 16 Mordād 1358), Š 3419, "Bahs-e Ovliya-ye Dāneš Āmouzān-e Madāres-e Moḳtalet-e Ebtadaee Be Natije-I Naresid" [In Persian]
- Āyandegān Sešāmbēh 26 Tir 1358), Š3402, "Jodā Kardan-e Doḳtārān Va Pesarān Dar

- Madāres-e Mokṭalet Salāh Nist” [In Persian]
 Āyandegān Došambeh 31 Ordibehešt 1358), Š 3355, “Āmouzešgāh-ha-ye Āzād Az taškil-e Kelas-e Mokṭalet Man’ šodand” [In Persian]
 Āyandegān Yekšambeh 13 Mordād 1358), Š 3417, “Dar Sourat-e Jodāsāzi-e Madāres-e Mokṭalet Dast Be Rāhpeymāee Mizanim” [In Persian]
 Āyandegān Panjšambeh 28 Tir 1358), Š 3404, “E’terāz-e Ovliya-ye Dāneš Āmouzān Be Tasmim-e Wezārat-e Āmouzeš Va Parvareš” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt (čahāršambeh 3 Mordād 1358), Š 15913, “Wazir-e Āmouzeš Va Parvareš: Mokṭalet Boudan-e Dabestān-hā Eškāl-I Nadārad” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt (čahāršambeh 3 Mordād 1358), Š 15913, “Madāres-e Mokṭalet” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt čahāršambeh 8 Farvardin 1358), Š15816, “Nazar-e čand Farhangi Darbare-ye Moškelāt-e Daraje-ye Avval-e Wezārat-e Āmouzeš Va Parvareš” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt Yekšambeh 1 Mehr 1358), Š 15959, “Milion-hā Nafar Dāneš Āmouz Bā Andiše-hā-ye Tāze Be Kelass-hā Raftand” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt (šambeh 25 Mehr 1366), Š 18298, “Tahqiq-I Dar Elal Va Avamel-e Rošd-e Nirou-ye Ensani-ye Pas Az Enqelāb Dar Moqayes Ba Qabl Az Enqelāb Dar Wezārat-e Āmouzeš Va Parvareš-1” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt (Došambeh 27 Mehr 1366), Š 18300, “Tahqiq-I Dar Elal Va Avamel-e Rošd-e Nirou-ye Ensani-ye Pas Az Enqelāb Dar Moqayes Ba Qabl Az Enqelāb Dar Wezārat-e Āmouzeš Va Parvareš-3” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt (šambeh 23 Tir 1358), Š15903, “Āyā Jodā Kardan-e Doḡtar-ha Va Pesar-ha Dar Madāres-e Mokṭalet Amali Ast?” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt-e Haftegi (čahāršambeh 22 Ābān 1398), Š 3861, “Mellat-e Nadid Badid” [In Persian]
 Jām-e Jam (šambeh 18 Tir 1390), Š 3172, “Tafkik-e Jensiyati Dar Dānešgāh-hā Motevaqef šod” [In Persian]
 Īṭṭelā’āt-e Haftegi Sešambeh 31 kordād 1390), Š 3158, “Tafkik-e Jensiyati-ye Dānešgāh Dar Dast-e Barresi”. [In Persian]
 Jomhouri Eslāmi (Došambeh 8 Mordād 1358), Š 51, “E’terāz-e Šadid-e Dāneš Āmouzān Be Madāres-e Mokṭalet” [In Persian]
 Kayhān (Došambeh 1 Mordād 1358), Š 10764, “350 Tan Az Farhangiyān, Pezeškān Va Mohandesān: Enhelāl-e Madāres-e Mokṭalet, kānevāde-hā Rā Negarān Kardeh Ast”. [In Persian]
 Kayhān čahāršambeh 18 Šahrivar 1358), Š 1082, “Wazir-e Āmouzeš Va Parvareš Este’fā Kard”. [In Persian]
 Kayhān Yekšambeh 7 Mordād 1358), Š 10769, “Tazāhorāt-e Dāneš Āmouzān Aleih-e

- Madāres-e Mokṭalet". [In Persian]
- Kayhān čahāršambeh 2 Tir 1395), Š 21374, "Ordu-hā Mokṭalet, Mas'oulān Monfa'el". [In Persian]
- Kayhān čahāršambeh 4 Āzar 1394), Š 21217, "Ordu-hā-ye Mokṭalet-e Dānešjo'ee Dar Rouz-e Rošan". [In Persian]
- Kayhān čahāršambeh 25 kordād 1390), Š 19951, "Moāven-e Farhangi-ye Wezārat-e Olum: Dānešgāh-hā-ye Tak Jensiyati Motālebe-ye Mardomi Ast". [In Persian]
- Kayhān Došambeh 18 Ābān 1394), Š 21203, "Modir-e Kol-e Āmouzeš Va Parvareš —e Ostān: Nimi Az Madāress-e Roustāee-ye korāsān-e Šomāli Mokṭalet Edāre Mišavad". [In Persian]
- Kayhān Panjšambeh 4 Mordād 1358), Š 10767, "Madāres-e Mokṭalet Janjāl-e Besyār Barāye Boudan Yā Naboudan". [In Persian]
- Kayhān (Yekšambeh 15 Tir 1359), Š 11037, "Dastour Al-Amal-e Āmouzeš Va Parvareš Dar Moured-e Pāksāzi-ye Madāres". [In Persian]
- Kayhān (Došambeh 7 Ābān 1358), Š 10843, "Ede'i Az Šāgerdān-e Jonoub-e Šahr Be Madāres-e Šomāl-e Šahr Montaqel Mišavand". [In Persian]
- Kayhān Došambeh 20 Tir 1390), Š 19971, "Enteqād-e Šadid-e 'āyatullāh Makārem Az Mokālefat-hā Dar Ejṛāye Tarh-e Tafkik-e Jensiyati Dar Dānešgāh-hā". [In Persian]
- Kayhān Yekšambeh 5 Šahrivar 1396), Š 21707, "Esteqbāl-e Aqšār-e Farhiḳteh Dar Farānceh Az Jodāsāzi-e Madāres-e Doḳtārān Va Pesarān". [In Persian]
- Omid-e Irān (Došambeh 29 Mordād 1358), 29 (1021), "Moāšerat-e Pesar Va Doḳtar-e Zir-e Dah Sāl Dar Kodām Āeen-i Jorm Ast?! Madāres-e Mokṭalet Nāboud Bāyad Gardad!", 18-19. [In Persian]
- Peyqām-e Emrouz (Sešambeh 15 Esfand 1357), Š 5, "Madāres-e Mokṭalet Barčide Mišavand". [In Persian]
- Resālat (Panjšambeh 24 Esfand 1391), Š 7783, "Wazir-e Olum: Natāyej-e Nazarsanji Darbāre-ye Danešgāh-hā-ye Tak Jensiyati Rā ba'd Az Entekābāt E'lām Mikonim". [In Persian]
- Resālat Došambeh 3 kordād 1389), Š 6992, "Šeš Dānešgāh-e Tak Jensiyati-ye Jadid Dar Kešvar Rāhandāzi Mišavad". [In Persian]